

A young child with curly hair is playing with wooden blocks in a playroom. The child is wearing a light blue dress and a dark blue cardigan. The child is holding a wooden block and is in the process of stacking it on top of another block. The playroom has a red armchair, a table, and various toys on the floor. The background is slightly blurred, showing a typical playroom environment.

**Locatie in beeld.
Pedagogisch werkplan
van onze locatie voor
dagopvang en
voorschoolse educatie
2024**

Inhoud:

Inleiding.

- Pedagogisch Kompas in het kort
- Voorschoolse educatie (VE)

Nuttige informatie: van dagritme tot stamgroepen.

- Eigenheid van onze locatie
- Onze locatie
- Stamgroepen
- Vaste gezichten
- Beroepskracht-kindratio (BKR)
- Beroepskrachten in opleiding, stagiairs

Opvoeden doen we samen.

Met ouders

- Kennismaken en wennen
- De mentor
- Spelinloop
- Elkaar informeren
- Samenwerken voor de ontwikkeling van kinderen

Door groepsmanagement

- Gedifferentieerd werken
- Beredeneerd werken
- Teamwerk
- Samen kinderen volgen
- Naar een volgende groep of naar de basisschool
- Signaleren van bijzonderheden
- Pedagogisch beleid en praktijk evalueren en borgen
- Pedagogische kwaliteit – onze focus voor het komende jaar

Met andere organisaties

- Doorgaande lijn met het onderwijs
- Samenwerken met andere organisaties

In een rijke uitdagende omgeving.

- Indeling van de ruimte
- Inrichting van de hoeken en plekken
- Geordend materiaal
- Buitenruimte
- Duidelijkheid voor ieder kind

Met ruimte voor initiatief.

- Een vast maar flexibel dagritme
- Overgangen in het dagritme
- Belangrijke onderdelen in het dagritme
- Een begrijpelijke dagindeling voor ieder kind

Altijd in dialoog.

- Sensitieve responsiviteit
- Respect voor autonomie
- Structuur bieden en leidinggeven
- Praten en uitleggen
- Ontwikkeling stimuleren
- Begeleiden van onderlinge interacties

Overige pedagogische kwaliteitseisen.

- Activiteiten waarbij de stamgroep/stamgroepruimte verlaten wordt
- Extra opvang afnemen
- Inzet pedagogisch beleidsmedewerker/coach
- VE-opleidingsplan en coachingsplan
- 960 VE-uren verdelen in de periode van 2½ tot 4 jaar
- Ons VE-programma
- Bijzonderheden van onze locatie en gemeentelijke eisen
- Specifieke VE-eisen in onze gemeente

Bijlage 1. De ontwikkelingsgebieden op een rij

Bijlage 2. Overzicht formulieren pedagogisch werkplan

Bijlage 3. Begrippenlijst

Bijlage 4. Gebruikte literatuur

Locatie in beeld.

Pedagogisch werkplan van onze locatie voor dagopvang en voorschoolse educatie (VE).

Naam locatie: De Kleine Hugo

Adres locatie: Thorbeckestraat 21 6828 TT Arnhem

Op onze locatie is de vestigingsmanager: Anneloes van Dulmen

Waar in dit pedagogisch werkplan 'ouders' staat, kan ouder(s)/verzorger(s) worden gelezen. Waar 'zij' staat, kan 'hij' of 'die' worden gelezen.

Inleiding.

Dit pedagogisch werkplan is bestemd voor iedereen die benieuwd is naar onze locatie – van ouders en verzorgers tot medewerkers van de GGD. Voor onze eigen pedagogisch professionals is het een naslagwerk. Het pedagogisch werkplan beschrijft de sfeer op onze locatie én de manier waarop we voldoen aan de wettelijke pedagogische kwaliteitseisen.

Het pedagogisch werkplan *Locatie in beeld* ligt in het verlengde van het *Pedagogisch Kompas*, het pedagogisch beleid van Wij zijn JONG.

Pedagogisch Kompas in het kort

Kinderen zijn ontdekkers, onderzoekers, kunstenaars, kunstmakers, wetenschappers en handarbeiders – alles is in aanleg aanwezig. En elk kind is uniek. Geboren met een eigen aard, karakter, aanleg en talenten. Het is aan ons om die te zien, om ieder kind in beeld te hebben. Wij willen alle kinderen veel verschillende ervaringen bieden waardoor ze steeds een volgende stap kunnen zetten op hun ontwikkelpad. Elke dag weer.

We leren de kinderen kennen door goed naar ze te kijken en te luisteren. Voelt het kind zich goed (welbevinden)? En is de betrokkenheid hoog? Dat zijn de vragen die ertoe doen.

De antwoorden geven ons onmiddellijk feedback over onze inzet en de interactie met de kinderen. Doen we de goede dingen? We zien het direct: welbevinden en betrokkenheid zijn de graadmeters. Zowel voor een individueel kind als voor de groep.

Dagelijks stimuleren we het welbevinden en de betrokkenheid van de kinderen met vier pijlers:

- Opvoeden doen we samen

- In een rijke uitdagende omgeving
- Met ruimte voor initiatief
- Altijd in dialoog

In dit pedagogisch werkplan van de locatie lees je hoe we praktisch invulling geven aan de vier pijlers. In het pedagogisch beleid van Wij zijn JONG lees je meer over de visie erachter.

Nieuwsgierig naar ons complete pedagogisch beleid? Kijk op onze website.

Voorschoolse educatie (VE)

Op onze locatie bieden we voorschoolse educatie (VE). Dit pedagogisch werkplan beschrijft ook hoe we voldoen aan de VE-eisen. Informatie die daarmee te maken heeft, is gedrukt in dezelfde kleur als deze alinea.

Nuttige informatie: van dagritme tot stamgroepen.

In dit hoofdstuk: een beschrijving van de locatie, de stamgroepen, de beroepskracht-kindratio en de inzet van beroepskrachten in opleiding.

Eigenheid van onze locatie

De Kleine Hugo is een VVE locatie. (Voor en Vroegschoolse Educatie)

Op de Kleine Hugo werken wij met de VVE-programma's Kaleidoscoop, actief betrokken, Opbrengst Gericht Werken (beredeneerd werken) en Logo 3000.

Door middel van deze programma's worden op gestructureerde en samenhangende wijze de ontwikkeling gestimuleerd op het gebied van taal, rekenen, motoriek en de sociaal emotionele ontwikkeling.

Wij werken nauw samen met de Hugo de Grootschool en de St. Paulusschool. Samen zorgen we dat jouw kind op een fijne manier kan opgroeien. Zo is de overstap naar school voor jou en jouw kind zo gemaakt!

Op onze locatie werken we aan een verdere ontwikkeling van inclusiviteit. Alle kinderen zijn welkom; zonder onderscheid in afkomst, sociaal- economische positie, cultuur, geslacht of gender of ontwikkelingsvragen van elk kind. Op de Kleine Hugo is er aandacht voor ieder kind.

Onze locatie

Op onze locatie bieden wij peuterwerk voor kinderen vanaf 2 jaar. We hebben een capaciteit van 16 kindplaatsen op 4 vastgestelde dagdelen op zowel ochtenden als middagen. Op maandag, dinsdag, woensdagochtend, donderdag, en/ of vrijdagochtend zijn wij geopend op 8:15 uur tot 12.00 uur en in de middag van 12.30 uur tot 16.15 uur. Wij bereiden peuters spelenderwijs voor op de basisschool. Kinderen worden op onze locatie geplaatst op eigen initiatief of op doorverwijzing van het consultatiebureau.

Kinderen met een VVE-indicatie maken met ingang van 1 Januari 2023, gemiddeld 15 uur week gebruik van de opvang. Dit betekent een aanbod van 43 weken voor ten minste vier dagdelen van 3,75 uur. Zo krijgen kinderen een activiteiten gerichte aanbod gericht op het stimuleren van de ontwikkelingsdomeinen.

Stamgroepen

Op onze locatie werken we met vaste groepen kinderen en een vast team van pedagogisch professionals.

Naam groep	Leeftijd kinderen	Maximaal aantal kinderen
Zonnen	2-4 jaar	16
Sterren	2-4 jaar	16

Tijdens het kennismakingsgesprek vertellen we ouders met welke groepen we werken. We vertellen voor welke leeftijd elke groep is en hoe groot de groepen zijn. Ook vertellen we welke pedagogisch professionals bij elke groep horen, wanneer zij werken, en hoe we vaste pedagogisch professionals vervangen bij ziekte en vakantie. Op de locatie is te zien wie welke dag werkt – en zo nodig op welke tijden.

In bepaalde situaties maken kinderen bij ons gebruik van een tweede stamgroep. Afspraken hierover worden per kind met ouders afgestemd en schriftelijk vastgelegd. Deze afspraken worden jaarlijks geëvalueerd en, zo nodig, herzien bij het mentorgesprek van het desbetreffende kind. Wanneer en welke groepen samenwerken zie je in onderstaande tabellen.

Vaste gezichten

Wanneer een vaste pedagogisch professional maximaal 4 weken uitvalt door ziekte, vakantie of verlof en er geen andere vaste professional beschikbaar is, wordt er een andere pedagogisch professional ingezet.

Om de emotionele veiligheid en stabiliteit te waarborgen, streven we ernaar het aantal andere professionals zo veel mogelijk te beperken, zorgen de vaste pedagogisch professionals voor een zorgvuldige overdracht en zetten ook de vervangende pedagogisch professionals de zes interactievaardigheden in. Ze reageren op een sensitieve en responsieve manier op de verbale en non-verbale signalen van de kinderen; ze bieden ruimte aan de eigenheid van kinderen en geven hen de mogelijkheid om zelfstandig te doen wat ze zelfstandig kunnen; ze bieden de structuur die ze nodig hebben om zelfstandig aan de slag te kunnen; ze voeren gesprekken met de kinderen, stimuleren hun ontwikkeling en begeleiden de onderlinge interacties.

Beroepskracht-kindratio (BKR)

Net als alle locaties van Wij zijn JONG werken wij volgens de BKR-rekentool van de Rijksoverheid. Daarmee berekenen we hoeveel pedagogisch professionals er minimaal aanwezig moeten zijn op een groep. Is de dagopvang dagelijks tien uur of meer open, dan mag er per dag maximaal drie uur worden gewerkt met tenminste de helft van het aantal pedagogisch professionals. In ons basisrooster staat hoe de inzet van pedagogisch professionals is geregeld voor elke groep apart. **De uren voorschoolse educatie op onze locatie worden niet in die drie uur aangeboden.**

Onze gangbare personeelsdiensten en pauzetijden zien er als volgt uit:

Diensten	Pauzetime tussen	Pauzeduur per professional
8.15u - 12.00u	12.00u - 12.30u	0,5 uur
12.30u - 16.15u		

In de volgende situaties wordt afgeweken van de BKR:

Wij wijken niet af van de BKR

Hierbij gelden de volgende pedagogische afwegingen:

n.v.t.

Op de volgende manieren blijven pedagogisch professionals aandacht besteden aan de behoeften van de kinderen:

Duidelijke taakverdeling.

Herkenbare rituelen zoals een belletje bij voor een overgang van een activiteit.

Vorbereide omgeving waarin kinderen zich prettig voelen.

Gedifferentieerd werken.

Beroepskrachten in opleiding, stagiairs

Naast onze professionals werken er regelmatig beroepskrachten in opleiding (BBL'ers), stagiairs op onze locatie. We hanteren het BBL- en stagebeleid van Wij zijn JONG.

Beroepskrachten in opleiding (BBL'ers) en stagiairs.

Op onze locatie zijn vaak een of meer BBL'ers en stagiairs aanwezig die het vak van pedagogisch professional leren. Ze voeren verzorgings- en begeleidingstaken uit en assisteren bij activiteiten. Dat doen ze onder verantwoordelijkheid van de pedagogisch professionals. Die zijn altijd in de buurt. Naarmate de opleiding vordert, neemt de zelfstandigheid van de BBL'ers en stagiairs toe. Elke BBL'er en stagiair heeft een interne stagebegeleider.

Opvoeden doen we samen.

De praktische invulling van de pijler 'Opvoeden doen we samen' heeft drie onderdelen: het contact met ouders, ons groepsmanagement, en de samenwerking met andere organisaties zoals basisscholen. Samen zetten we ons in voor de kinderen, zodat zij hun mogelijkheden en talenten optimaal kunnen ontwikkelen.

Opvoeden doen we samen – met ouders

In dit deel: kennismaken en wennen, de mentor, [spelinloop](#), elkaar informeren, en samenwerken voor de ontwikkeling van kinderen.

Kennismaken en wennen

In de eerste periode leggen we de basis van de vertrouwensrelatie tussen de ouders, het kind en de pedagogisch professionals. Het ene kind heeft meer moeite met nieuwe situaties of een nieuwe omgeving dan het andere. We besteden daarom bewust aandacht aan het wennen. Hoe eerder een kind zich veilig voelt bij ons (welbevinden), hoe sneller het betrokken kan spelen. Tijdens de kennismaking zoeken we met de ouders naar een manier van wennen die prettig is voor hun kind. In de wennperiode kijken we samen naar het welbevinden en we evalueren hoe het met hun kind gaat, zodat we eventueel iets kunnen aanpassen.

Hieronder lees je hoe we kinderen laten wennen aan de nieuwe groep:

Nieuwe reguliere kinderen komen bij ons in de regel niet wennen. We kijken hoe het bij de kennismaking gaat en overleggen met de ouder wat nodig is. De pedagogisch medewerker maakt met ouders afspraken over de overdracht en spreekt af hoe het afscheid nemen verloopt op de groep. Voor de ouders van alle groepen bestaat er de mogelijkheid om even te bellen en te vragen hoe het gaat. Voor alle kinderen geldt dat er aandacht is voor onderstaande dingen:

- Tijd nemen voor intake/kennismaken met ouders.
- Ouder even laten blijven/meespelen op de groep.
- Extra nabijheid pedagogisch professional; kind zien en gevoel erkennen.
- Houvast bieden door kinderen iets vertrouwds van huis mee te laten nemen.
- Kinderen bewust maken van elkaar en betrekken bij het wennproces.
- In kleine groepen werken.
- Veel benoemen.
- Routines en herhaling.
- Kinderen extra wegwijzen.

- Gebruik van veel rituelen om de dagindeling begrijpelijk te maken: duidelijk afscheidsrutueel om kinderen te ondersteunen bij de overgang van thuis-opvang, gebruik van dagritme kaarten met pictogrammen van de dagindeling.
- Gebruik van labels/afbeeldingen van het spel materiaal in de kasten.
- Extra evalueren met ouders in de overdracht.

De mentor

Ieder kind krijgt een mentor toegewezen. Dat is een van de pedagogisch professionals van de groep. De mentor is het eerste aanspreekpunt voor de ouders en voert ook het intakegesprek. Ze vertelt het kind en de ouders dan onder andere wat haar rol als mentor betekent. Allereerst volgt de mentor de ontwikkeling van het kind. Ze heeft aandacht voor het welbevinden en de betrokkenheid van het kind, en nodigt de ouders uit om daarover in gesprek te gaan. Verder streeft ze naar een soepele overgang tussen thuis en de opvang, en – als het kind vier jaar is – naar een goede overgang naar het onderwijs en de bso. Als de mentor langere tijd afwezig is, zorgen we voor vervanging. De nieuwe mentor licht de ouders daarover in. Als we een mentor toewijzen, kiezen we er een die voldoende aanwezig is tegelijkertijd met het kind. We houden ook rekening met het aantal kinderen waarvan een pedagogisch professional al mentor is.

Spelinloop

Nadat ze zijn gebracht, hebben kinderen vaak even tijd nodig om afscheid te nemen van hun ouders. Ze vinden het dan fijn als de ouder nog even blijft en met ze speelt of aan hen voorleest. Daarom is er ruimte voor een spelinloop: de ouder loopt binnen en blijft even meespelen. Kinderen hebben dan een ontspannen overgangsmoment en de ouder raakt vertrouwd met de speelruimte, de materialen en onze pedagogisch professionals.

Elkaar informeren

We vertellen ouders waar ze belangrijke informatie kunnen vinden. Daarnaast laten we weten wat hun kind bij ons doet en hoe het gaat. Als ouders behoefte hebben aan een gesprek of een vraag willen stellen, dan maken we daar tijd voor. Wij informeren ouders, en ouders informeren ons. Want we horen graag hoe het thuis met het kind gaat. Dankzij die informatie kunnen we beter aansluiten bij (het gedrag van) het kind. Tijdens individuele contacten stemmen we goed af op alle verschillende ouders die onze locatie bezoeken. We benaderen ook regelmatig alle ouders tegelijk als we informatie willen delen.

Breng- en haalmoment

Het breng- en haalmoment is een laagdrempelige mogelijkheid om met ouders te praten en informatie uit te wisselen over de ontwikkeling van hun kind. Daarbij letten we op privacy: als er andere ouders of kinderen in de buurt zijn, bespreken we geen privé zaken van het kind of de ouders.

Gesprek met de mentor

Minimaal eenmaal per jaar en bij VE minimaal eenmaal per half jaar heeft de mentor met ouders een gesprek over de ontwikkeling van hun kind. Als de ouders of de mentor vaker behoefte hebben aan een persoonlijk gesprek, dan maken wij daar graag een afspraak voor.

Samenwerken voor de ontwikkeling van kinderen

Opvoeden doen we samen met ouders. We sluiten aan op thuis, met een gezamenlijk doel: de ontwikkeling van kinderen verrijken. Ook voor kinderen met een VE-indicatie heeft de wederzijdse betrokkenheid een grote meerwaarde, want door samen een (taal)rijk aanbod te bieden – thuis en op de locatie – zien we dat het kind steeds (taal)vaardiger wordt, waardoor het zich op alle gebieden positief ontwikkelt.

Hieronder lees je hoe we samenwerken en aansluiting zoeken bij de thuissituatie.

- We laten ouders weten met welke woorden, liedjes of activiteiten/spelimpulsen we bezig zijn.
- We betrekken ouders bij thema's, projecten en activiteiten/spelimpulsen.
- We laten ouders weten hoe ze thuis bij het thema kunnen aansluiten.
- We horen graag van ouders hoe thema-activiteiten thuis zijn verlopen. Want misschien hebben ouders extra ondersteuning of informatie nodig, of moeten we ons aanbod meer bij thuis laten aansluiten.
- We versturen regelmatig een themabrief.
- We ontvangen graag materialen voor de thematafel.
- Er zijn elke maand ouder kind workshops.
- Gebruik van voorstellingen van o.a. Pet en Pat en Saraja de Jonge
- We praten met ouders bij het halen en brengen en letten erop dat we iedereen regelmatig zien en spreken.
- We laten ouders foto's en filmpjes zien.
- We laten ouders gemaakte schatten zien.
- We schrijven nieuwsbrieven over alles wat er speelt op de locatie.
- We plannen minstens 1 keer per half jaar individuele oudergesprekken.
- We maken gebruik van een logeerkoffer.
- We hebben een familiemap met foto's van de families erin.
- We maken graag gebruik van helpende handen.

Opvoeden doen we samen – door groepsmanagement.

In dit deel: gedifferentieerd werken, beredeneerd werken, teamwerk, samen kinderen volgen, naar een volgende groep of naar de basisschool, signaleren van bijzonderheden, pedagogisch beleid evalueren en borgen, en pedagogische kwaliteit – onze focus voor het komende jaar.

Gedifferentieerd werken

Gedifferentieerd werken staat voor onderscheid maken en variëren. Want kinderen verschillen qua leeftijd, niveau, interesse en eigenheid. Er is ook een overeenkomst: ze zijn allemaal nieuwsgierig. Ze willen graag nieuwe dingen ontdekken en volgende stappen zetten. Door gedifferentieerd te werken, spelen we in op onderlinge verschillen en op de nieuwsgierigheid van ieder kind. In de praktijk betekent gedifferentieerd werken dat we aandacht hebben voor alle ontwikkelingsgebieden. Daar laten we onze aanpak op aansluiten. En we bieden variatie en keuze door de dag heen.

Aandacht voor alle ontwikkelingsgebieden (zie bijlage 1)

Met goed groepsmanagement zorgen we in het dagelijkse werk voor een gevarieerd aanbod. Dat aanbod sluit aan op alle ontwikkelingsgebieden. We weten goed hoe kinderen zich ontwikkelen, en daarom begrijpen we welke variatie er nodig is in de speelleeromgeving en bij de activiteiten/spelimpulsen. We sluiten steeds aan bij waar de kinderen zijn qua leeftijd, ontwikkeling, interesse en eigenheid. Zo blijft hun betrokkenheid hoog.

Variatie en keuze

We bieden variatie en keuze in een rijke uitdagende omgeving (met gevarieerde hoeken en materialen), met ruimte voor initiatief (met afwisseling tussen vrij spel en spelimpulsen/activiteiten), en altijd in dialoog (met inzet van de pedagogische interactievaardigheden). In de volgende hoofdstukken lees je daar meer over.

Beredeneerd werken

Beredeneerd werken staat voor: weten wat we doen. We laten kinderen doelgericht 'de zone van de naaste ontwikkeling' ervaren. Dat betekent dat ze precies de juiste volgende stap kunnen zetten. Vanaf het punt waar ze nu staan in hun ontwikkeling. Hoe helpen we de kinderen daarbij? Om te beginnen leren we ze goed kennen. Dat doen we door dagelijks naar ze te kijken, met ze te praten en met ze te spelen. Daarnaast kijken we met ons kindvolgsysteem meer objectief naar een kind. Vanuit kennis over het kind plannen we vervolgens ons beredeneerde aanbod. Zo zorgen we ervoor dat alle kinderen nieuwsgierig blijven en een volgende stap kunnen zetten als ze dat willen. Wat we zien gebeuren bij de kinderen en wat we horen van de ouders, gebruiken we weer voor de volgende fase in ons beredeneerde aanbod. Zo volgen we steeds opnieuw de PDCA-cyclus van plan, do, check, act (plannen, uitvoeren, kijken hoe het werkt en bijsturen). Bij het beredeneerde aanbod gebruiken we een themaplanning/groepsplan.

Teamwerk

Een groep kinderen begeleiden vraagt om teamwerk. Wie doet welke taak en hoe verdelen we onze aandacht over de kinderen, binnen en buiten? Daar denken we samen over na. Regelmatig nemen we ruimte voor spelbeschikbaarheid: het rustig kijken naar het spel van kinderen of het meespelen met hun spel. Zo kijken de pedagogisch professionals dagelijks naar het welbevinden en de betrokkenheid van kinderen. Op grond daarvan verdelen ze hun aandacht en taken. In het teamoverleg **en bij het maken van de (thema)planningen** maken ze daar afspraken over. Tijdens het teamoverleg **en het evalueren van**

de uitgevoerde (thema)planning bekijken ze hoe de taak- en rolverdeling is verlopen en hoe ze de taken en rollen de komende periode gaan verdelen.

Samen kinderen volgen

Spelende kinderen laten hun interesses en ontwikkeling zien. Door bewust te kijken naar wat kinderen bezighoudt – Wat spelen ze? Hoe spelen ze? Wat maken ze, en op welke manier? – leren we de kinderen beter kennen. We volgen hun ontwikkeling ook systematisch. Dat doen we met een (digitaal) kindvolgsysteem. We gebruiken de informatie uit het kindvolgsysteem voor keuzes en aanpassingen voor het individuele kind, de groep of de locatie. De mentor van het kind bespreekt individuele observaties met de ouders (zie 'Opvoeden doen we samen – met ouders').

Onze locatie gebruikt dit kindvolgsysteem:

EduMaps

Naar een volgende groep of naar de basisschool

Stroomt een kind door naar een nieuwe groep, dan zorgen we voor een geleidelijke overgang en een doorgaande lijn. We spreken wenmomenten af en de mentor draagt het kind zorgvuldig over aan de collega's van de nieuwe groep. Als een kind emotioneel nog niet toe is aan een volgende groep – kan het tijdstip van doorstromen wijzigen. We kijken dan op maat wat er nodig is. Dat gaat altijd in overleg met de ouders. We houden ook rekening met de samenstelling van groepen: de pedagogisch professionals moeten in staat zijn om aandacht te geven aan alle kinderen. Het belang van het kind staat altijd voorop.

Gaat een kind over naar een andere groep of locatie, dan dragen we de kennis over het kind – vastgelegd in het kindvolgsysteem – over aan de nieuwe groep. Heeft de nieuwe groep een ander LRK-nummer, dan vraagt de mentor toestemming aan de ouders om de informatie over te dragen. Is het LRK-nummer hetzelfde, dan hoeven de ouders alleen geïnformeerd te worden (afstemming). Vervolgens neemt de mentor contact op met de mentor van de nieuwe groep. Indien gewenst plannen de oude en nieuwe mentor een persoonlijk gesprek over het kind. Bij voorkeur is daar ook een van de ouders bij.

Gaat een kind starten op de basisschool, dan draagt de mentor het kind zorgvuldig over na toestemming van de ouders. Tijdens de eerste intake op onze locatie vragen we die toestemming al. Daarnaast stemt de mentor vóór de overdracht met de ouders af welke informatie we de school geven op het overdracht-/doorstroomformulier.

Onze locatie zorgt voor een warme overdracht. Dat houdt in dat we de informatie uit het overdrachtsformulier persoonlijk bespreken met een direct betrokken medewerker van de basisschool. Dat gesprek voeren we bij voorkeur samen met de ouders.

Op onze locatie gebruiken we voor de overdracht:

Op peuterwerk de Kleine Hugo worden alle kinderen meerdere keren per jaar geobserveerd door middel van het invullen van het instrument EduMaps.

De ouders worden betrokken bij het stimuleren van de ontwikkeling van hun kinderen door met elkaar in gesprek te gaan. In dit gesprek bespreken de mentor en de ouders de stand van zaken en evalueren de acties op de locaties en maken nieuwe afspraken voor de komende periode. De afspraken worden genoteerd in een kind dossier.

Het toewerken naar een betere doorgaande lijn voor kinderen krijgt vorm door:

- Overleg met vestigingsmanager
- Wanneer er zorg is om een kind dan zoeken we actief de samenwerking op door inzet van de passende coach kinderopvang. Zij is hierbij de verbindende factor
- We zorgen voor een warme overdracht door samen met ouders alle informatie die nodig is voor een goede voortgang samen met de school, ouders en onze locatie door te spreken.
- Verkennen van elkaars netwerk, door werkbezoeken aan elkaar te brengen met een van tevoren afgesproken doel.
- Indien nodig kunnen beide scholen gebruiken maken van onze ruimte.

We werken samen met de Hugo de Grootschool. Als kinderen bijna 4 jaar worden vullen eerst de ouders en daarna wij het Arnhems overdrachtsformulier in en sturen deze naar de juiste school. We geven ook een warme overdracht, zodat de docent een beeld krijgt over de ontwikkeling van het kind. Dit doen we ook als er zorgen zijn in de ontwikkeling van het kind. Natuurlijk altijd in overleg en samen met de ouders. We zorgen ervoor dat we een overdracht plannen waarbij de mentor, de leerkracht en de ouder aanwezig zijn.

Met de directeur van de school is er structureel overleg (1 x per 6 weken) om alle zaken omtrent kinderen en samenwerken te bespreken.

Als pedagogisch medewerker observeren we veel en als we zien dat een kind hulp nodig heeft begeleiden we het kind door het kind extra aandacht te geven en het kind waar nodig te ondersteunen.

We maken handelingsplannen samen met de coach passende kinderopvang en gaan dan aan de slag met het kind. Kinderen die bijvoorbeeld een taalachterstand hebben en de taal niet goed begrijpt lezen we veel interactief voor, maken we veel gebruik van de woordkaarten om hun woordenschat te vergroten en doen we veel taalspelletjes.

Kinderen die zich moeilijk kunnen concentreren, snel afgeleid zijn en opvallend gedrag vertonen halen we uit de situatie en gaan rustig even apart met ze zitten en bieden iets aan waar ze rustig van worden.

Signaleren van bijzonderheden

We observeren en volgen de ontwikkeling van kinderen. Bijzonderheden bespreken we altijd eerst met de ouders. Signaleren we bijzonderheden, dan gaan we te werk volgens de door Wij zijn JONG

beschreven interne en externe zorgstructuur. Waar nodig schakelen we interne of externe experts in of verwijzen we ouders door naar passende instanties. Zij kunnen duiden wat er aan de hand is en geven advies over het vervolg. Uiteraard gebeurt dat altijd in nauw overleg met de ouders en na hun toestemming. Kortom: we blijven zorgvuldig in contact met de ouders en – na hun toestemming – ook met de externe instanties en de eventuele basisschool. In het team evalueren we de signalering.

Bij vragen over de ontwikkeling en het gedrag van kinderen kunnen we – in overleg en afstemming met de ouders – deze medewerkers of instanties raadplegen:

Pedagogisch coach, Coach passende kinderopvang, Logopedist, Medewerker gym en beweging, Consultatiebureau en Wijkteam

Pedagogisch beleid en praktijk evalueren en borgen

Samen volgen we dagelijks **het welbevinden en de betrokkenheid** van kinderen in samenhang met hun ontwikkeling. Daarbij gebruiken we het kindvolgsysteem. Zitten de kinderen goed in hun vel, zijn ze ontspannen en voelen ze zich veilig? Dan zit het goed met het welbevinden. Doen de kinderen tijdens het spelen en de activiteiten nieuwe ervaringen op? Zijn ze geboeid en gefascineerd door de activiteit? Zit er uitdaging in het spel of activiteit? Dan is ook de betrokkenheid hoog.

In het Pedagogisch Kompas, het pedagogisch beleid van Wij zijn JONG, staat uitvoerig beschreven hoe **welbevinden en betrokkenheid** voor ons de belangrijkste toetsstenen zijn om de ontwikkeling van kinderen te beoordelen. De mate van welbevinden en betrokkenheid daagt ons uit om de pedagogische kwaliteit voortdurend aandacht te geven. Daarbij nemen we steeds de vier pijlers onder de loep om onze aanpak te verbeteren:

Opvoeden doen we samen – Kunnen we onze samenwerking verbeteren? Met ouders, met elkaar en met andere organisaties?

In een rijke uitdagende omgeving – Hoe rijk en uitdagend is ons aanbod?

Met ruimte voor initiatief – Bieden we voldoende keuzevrijheid? Is het dagritme afgestemd op ruimte voor initiatieven van kinderen? Zijn onze activiteiten/spelimpulsen passend en verrijkend?

Altijd in dialoog – Weten we wat kinderen beweegt, wat kinderen bezighoudt en hoe we aansluiten bij hun behoeften en beleavingswereld?

Aan welbevinden en betrokkenheid zien we hoe het gaat met een kind én met onze pedagogische kwaliteit. Jaarlijks monitoren en meten we die, zodat we zicht houden op wat we kunnen aanpakken. De jaarlijkse cyclus waarmee we onze pedagogische kwaliteit borgen bestaat uit deze fasen:

- De pedagogische praktijk evalueren.
- Vanuit die evaluatie pedagogische doelen bepalen.
- Werken aan de pedagogische doelen met acties die de vier pijlers versterken (via werkoverleg, coaching en/of scholing/training).
- Het effect van onze aanpak beoordelen door te kijken naar het welbevinden en de betrokkenheid van kinderen.

De pedagogische praktijk en beleid monitoren en evalueren we met de volgende instrumenten:

Pedagogische praktijk in beeld, de Pedagogische Scan.

- Pedagogische scan Kompas/ Matrix 'Ik ben in beeld'
- Gemeentelijke VE-monitor
- Pedagogisch beleid in beeld (PIP)

Pedagogische kwaliteit – onze focus voor het komende jaar

In **2024** legt onze locatie de pedagogische focus op 5 domeinen. We starten met 2 scans en vanaf 2025 zullen alle domeinen gemonitord worden.

Vanuit de scans zullen specifiekere doelen gaan formuleren. Mogelijk kunnen de doelen enigszins verschillen per team/groep. Hieronder meer uitleg over de wijze waarop we hier vorm aan geven.

Algemene informatie:

PiB staat voor Pedagogiek in Beeld. Het brengt de pedagogische kwaliteit op onze groepen in beeld. In samenspraak met de pedagogisch coaches gaan we vanaf 2024 van start op alle groepen om deze monitor in te vullen.

Het digitale instrument bestaat totaal uit een aantal vragenlijsten op 5 domeinen:

1. Emotionele veiligheid
2. Sociale ontwikkeling
3. Persoonlijke ontwikkeling
4. Overdracht van normen en waarden
5. Kwaliteit van de leefomgeving

In 2024 beginnen we eerst met de focus op:

Emotionele veiligheid

Kwaliteit van de leefomgeving.

Wat betekent dit praktisch voor de groepen? Het kan zijn dat er tijdens het werk op de groep een pedagogisch coach komt die de monitor gaat afnemen. Hier hoeven medewerkers niks voor te doen, sterker nog, vooral doen wat je altijd doet! De pedagogisch coach zal vrij 'onzichtbaar' zijn en voor een aantal vragen zal ze indien nodig wat navraag doen.

De uitslag van de monitor zal op een afgesproken moment met het groepsteam besproken worden. Het levert vooral gespreksstof op over wat we allemaal al ontzettend goed doen, maar ook over kansen die er nog liggen en welke doelen er geformuleerd kunnen worden voor het pedagogisch

werkplan. Daarnaast levert het de organisatie informatie op. Misschien moeten er wel veranderingen op organisatorisch niveau doorgevoerd worden om de kwaliteit te verbeteren.

In 2024 gaan we ons focussen op twee domeinen van ons werk. Vanuit de kwaliteitsmonitor PIB gaan we inzoomen op

Het bieden van Emotionele Veiligheid aan kinderen

De basis van ons werk. We kijken dan naar de volgende onderdelen in het werken van de pedagogisch professionals:

- Communiceren: bv hoe wordt er met de kinderen gecommuniceerd? Is dit op een rustige en respectvolle manier?
- Vertrouwde relatie: bv hebben de medewerkers een vertrouwde relatie met de kinderen en zien we dat ze bij nieuwe kinderen dit kunnen opbouwen?
- Sfeer: bv zijn de medewerkers in staat om een veilige en positieve sfeer te creëren?
- Informatie: bv wordt er aan de kinderen uitgelegd wat er gaat gebeuren, zowel bv bij baby's als ze opgetild worden, als bij bso kinderen hoe het verloop van de middag eruit ziet?
-

De kwaliteit van de leefomgeving

De monitor bekijkt vrij gedetailleerd of zowel binnen als buiten alle aspecten van ons aanbod aan kinderen aan bod komt: beweging, natuur, techniek, kunst, muziek.

- Ruimte en inrichting binnen
- Ruimte en inrichting buiten
- Programma en activiteiten

De pedagogisch coach gaat in de 1e helft van 2024 op alle groepen de scan uitvoeren en daar kan dan per groep een doel uitkomen, maar ook per locatie. Als bijvoorbeeld blijkt dat binnen het domein van de leefomgeving op alle groepen het onderdeel muziek weinig aan bod komt.

Wij bereiken de doelen met scholing/training, coaching en teamoverleg.

Zie daarvoor o.a. ook het opleidingsplan.

Samen met het team en de pedagogisch coach en de passende coach en vestigingsmanager zullen de doelen vorm gaan krijgen.

Opvoeden doen we samen – met andere organisaties.

In dit deel: de doorgaande lijn met het onderwijs en samenwerken met andere organisaties.

Doorgaande lijn met het onderwijs

Hieronder lees je met welke scholen voor basisonderwijs we samenwerken en de manier waarop we dat doen. *We stemmen met het onderwijs af hoe onze VE inhoudelijk aansluit op de school, en de school op ons, zodat er een doorgaande lijn ontstaat tussen de voorschoolse educatie en het basisonderwijs in groep 1. Denk aan gezamenlijke thema's, een herkenbaar ouderbeleid of een doorgaande lijn in spelmaterialen.*

Naam basisschool	Samenwerking
Hugo de Grootschool	<p>Er is structureel overleg met de vestigingsmanager en de directie van school.</p> <p>Alle voorkomende zaken rondom de doorgaande lijn komen op de agenda.</p> <p>1x per 6 tot 8 weken vindt dit overleg plaats</p> <p>We stemmen af over:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Visie en identiteit van Skar en school waar verbinden we en waar werken we aan • Pedagogiek/ Thema bespreekbaar maken • Speelleeromgeving buitenruimte gebruik en speel afspraken maken • Oudercontacten • Evt. gezamenlijk feesten • Uitwisselen van ruimtes • Collegiale overleggen • Verkenning van elkaars werkvelden • Kindbespreking en plannen op elkaar afstemmen

Samenwerken met andere organisaties

Onze locatie werkt samen met:

- Ambulante begeleiding
- Passende coach kinderopvang
- Wijkcoach
- Logopedist
- Consultatiebureau
- Bibliotheek en Rozet i.v.m. Boekstart

- Samenwerkingsverband
- Kentalis
- Driestroom
- Gymkids
- Gemeente o.a. i.v.m. extra taakuren

In een rijke uitdagende omgeving.

In dit hoofdstuk: indeling van de ruimte, inrichting van de hoeken en plekken, geordend materiaal, buitenruimte, **duidelijkheid voor ieder kind.**

Indeling van de ruimte

Onze locatie heeft een prettige, sfeervolle en rustige uitstraling. Aantrekkelijk en niet te prikkelend. De kleuren zijn bewust gebruikt. En de aankleding van de wanden sluit aan bij de leeftijd van de kinderen. Verder zorgen we voor een goed overzicht en houden we belangrijke looproutes vrij. Zo creëren we een plek waar kinderen, ouders en pedagogisch professionals zich prettig voelen.

De rijke uitdagende omgeving bevat open ruimte en hoeken/plekken die zijn ingericht voor een bepaald spel of activiteit. Voor de baby's is er bijvoorbeeld een plek voor rammelaars, een ruimte om te draaien of te kruipen, en een zachte plek. Voor dreumesen is er bijvoorbeeld een plek om speelgoed vooruit te duwen, of om alles wat in huis gebeurt na te spelen. Dankzij de gevarieerde hoeken en plekken kunnen dreumesen en peuters hun eigen keuzes maken. Waar wil ik gaan spelen? Wat zal ik daar spelen? Met wie wil ik spelen? **In de VE hebben we voor de peuters hoeken of plekken voor beeldend bezig zijn (knutselplek), bouwen (bouwhoek), doen alsof (huishoek), fantasiespel met auto's, treinen, dieren, blokjes (ministad of wereldstad), plaatjes kijken en lezen (leeshoek), puzzels en spelletjes (spelletjestafel) en vaak ook een thematafel of -hoek.**

De plekken zijn afgebakend met bijvoorbeeld kasten, speelschermen, matten of tape. Dat zorgt voor duidelijkheid en concentratie. Er is ruimte voor rustig en meer actief spel, voor individueel spel en spelen in kleine groepjes en om met z'n allen te zingen. Elk kind heeft iets eigens in de ruimte, zoals een eigen vakje, kapstok, stoel of foto.

De verdeling van de speelhoeken en -ruimtes past bij de leeftijdsgroep van de kinderen. Ook de toiletruimtes bieden de mate van privacy en zelfstandigheid die bij de leeftijd past.

Inrichting van de hoeken en plekken

We zoeken, soms samen met de kinderen, naar gevarieerde materialen voor in de speelruimtes. Alle kinderen kunnen in de hoeken iets van hun niveau vinden en hebben voldoende keuze. Kinderen kunnen naast of met elkaar bezig zijn met voldoende materialen. Het materiaal wordt regelmatig aangevuld en afgewisseld. Verder zijn er in elke groep materialen en illustraties te vinden waarop verschillende culturen en rollen zichtbaar zijn. Daarnaast liggen er veilige echte materialen die passen bij de leeftijd –

zoals pollepels, mutsen of een vaatdoekje – en open materiaal waar kinderen zelf betekenis aan kunnen geven zoals dozen, takken of lege melkpakken. Veilige echte en open materialen bieden extra kansen voor verdiepend spel.

Geordend materiaal

De materialen zijn overzichtelijk geplaatst en zo nodig gelabeld. Die ordening helpt onszelf, maar is ook belangrijk voor het spel van kinderen. Ze kunnen het materiaal vinden en gemakkelijk opbergen. Ook voor ouders is het handig om snel een goed overzicht te hebben. Soms bewaren kinderen gemaakte spullen een tijdje, bijvoorbeeld om er de volgende keer mee verder te gaan of om iets tentoon te stellen. Ook daar reserveren we een plek voor.

Buitenruimte

We streven naar een uitnodigende buitenspeelplaats. Buiten hebben kinderen andere spelmogelijkheden en ze doen er belangrijke ervaringen op. We leggen de nadruk op bewegen en motoriek. Buiten kunnen kinderen rennen, met de bal spelen, fietsen, met zand spelen en van alles in de natuur ontdekken. Ook buiten is er een zichtbare verdeling van de ruimte. We zorgen voor een veilige, gevarieerde ondergrond die past bij het spel – bijvoorbeeld gras, steen, zand of een ondergrond met een klein niveauverschil. Ook zorgen we voor gevarieerde buitenmaterialen die gemakkelijk te vinden en op te ruimen zijn. Elke dag willen we buiten zijn.

Duidelijkheid voor ieder kind

Een rijke uitdagende omgeving houdt in dat de indeling ook geschikt is voor kinderen die aan het wennen zijn of het Nederlands nog moeten leren. De indeling spreekt daarom grotendeels voor zich – zonder dat er mondelinge uitleg nodig is. Kinderen kunnen rustig en geconcentreerd spelen. Dankzij labels begrijpen ze waar de hoeken voor staan en wat er in de hoeken te vinden is. Er is voldoende spel materiaal dat kinderen zonder woorden kunnen gebruiken, en speelgoed dat makkelijk uit te leggen is door iets voor te doen. Vanuit ons programma passen we de speelhoeken regelmatig aan, zodat ze passen bij de thema's of het spel. Bijvoorbeeld met andere materialen in de huishoek, andere puzzels, boeken of auto's.

Met ruimte voor initiatief.

In dit hoofdstuk: een vast maar flexibel dagritme, overgangen in het dagritme, belangrijke onderdelen in het dagritme, **een begrijpelijke dagindeling voor ieder kind.**

Een vast maar flexibel dagritme

Een dagritme of dagindeling is een vaste volgorde van dagelijkse gebeurtenissen. De dag is ingedeeld in herkenbare periodes met vaste onderdelen. Maar het dagritme is ook flexibel: wat de kinderen doen, staat niet tot in detail vast. Elke dag hebben ze bijvoorbeeld de ruimte om vrij te spelen. Het vrij spelen wordt afgewisseld met begeleide of geleide activiteiten/spelimpulsen. Bij vrij spelen ligt het initiatief geheel bij het kind, bij een begeleide activiteit/spelimpuls doen pedagogisch medewerkers met het kind mee, en bij geleide activiteiten/spelimpulsen ligt het initiatief bij ons. Met het dagritme zorgen we voor een balans tussen herhalen en nieuwe ervaringen opdoen. Bij de geleide activiteiten letten we op een goede afwisseling tussen de ontwikkelingsgebieden. En we blijven kinderen de ruimte bieden voor eigen initiatieven.

Onze globale dagindeling ziet er zo uit:

8.15- 8.30 uur Binnenkomst ouders

8.45- 9.00 uur Begroetingskring met logo

9.00 – 10.45uur Speelwerken

Opruimen

Speelleren op niveau in kleine groepen

Lezen op niveau in kleine groepen

Plassen/verschonen

10.45 – 11.00 uur Fruit en drinken

11.00 – 11.45uur Naar buiten

11.45 - 12.00 uur Ouders komen (speelgoed/ boekjes in de kring/buiten)

Overgangen in het dagritme

Overgangen van het ene naar het andere onderdeel zijn snel prikkelrijk voor kinderen. Om overgangen soepel te laten verlopen, gebruiken we aantrekkelijke rituelen. Daardoor blijven de kinderen betrokken bezig en behouden de pedagogisch professionals het overzicht. Elke overgang vraagt een eigen ritueel en vorm van samenwerken.

Belangrijke onderdelen in het dagritme

De hele dag zijn er kansen om met kinderen in gesprek te gaan, met ze te spelen, samen te genieten en de ontwikkeling te ondersteunen en stimuleren. Vaak doen ontwikkelkansen zich spontaan voor. Die kansen grijpen we terwijl we naar de kinderen kijken, aansluiten bij hun spel en met ze praten. We creëren ook zelf kansen door bewust activiteiten of spelimpulsen aan te bieden. Natuurlijk blijven we ook tijdens die geplande momenten goed kijken, aansluiten en praten met de kinderen. Op die manier

doen zich ontwikkelkansen voor tijdens alle onderdelen van ons dagritme. Hieronder volgt een korte uitleg over de belangrijkste onderdelen.

Vrij spel

Tijdens vrij spel kiezen de kinderen zelf waarmee, waar en met wie ze aan de slag gaan. Waar nodig verhogen de pedagogisch professionals de betrokkenheid, lokken ze een volgende ontwikkelingsstap uit, of helpen ze bij het kiezen. Gedurende de ochtend en middag is er genoeg ruimte om vrij te spelen. **Op onze locatie laten we een deel van het vrij spel voorafgaan door een vooruitkijkmoment en ronden we af met een terugkijkmoment.**

Grote groep

De term 'grote groep' staat voor de momenten dat onze pedagogisch professionals samen met alle kinderen bewust gezamenlijkheid creëren. Bijvoorbeeld door samen te zingen, verhalen te vertellen, feestjes te vieren of rituelen uit te voeren. Daardoor groeit het gevoel dat we een groep zijn, bij elkaar horen en van elkaars gezelschap genieten. Tijdens de gezamenlijke activiteit blijft er ruimte voor eigen initiatieven van kinderen. Elke dag is er een moment voor de 'grote groep'.

Kleine groep

De term 'kleine groep' staat voor de momenten dat onze pedagogisch professionals bewust met een kleine groep kinderen een activiteit doen, een spelimpuls uitlokken of samenwerken. Tijdens een kleine groepsactiviteit is er veel ruimte om in te gaan op initiatieven van kinderen en om die met elkaar te delen. Pedagogisch professionals stellen de kleine groepjes regelmatig doelgericht samen. Een groepje bestaat dan bijvoorbeeld uit de oudste of de jongste kinderen, of uit kinderen die aan de slag gaan met taalontwikkeling. Soms doen alle kinderen dezelfde activiteit, in wisselende kleine groepjes. In de 'kleine groep' is er veel ruimte voor uitwisseling en aandacht voor alle kinderen. Elke dag zijn er kleine groepen waarin kinderen spelen en ontdekken. **Als het mogelijk is, komen VE-peuters minimaal één keer per dag aan de beurt – in ieder geval minimaal een paar keer per week.**

Eten en drinken

Elke ochtend of middag zijn er groepsmomenten waarop de kinderen samen eten en drinken. De pedagogisch professionals zorgen voor een veilig, gezellig en rustig moment. We zien de eetmomenten als een belangrijke sociale activiteit en vinden sfeer en een gezellige aankleding belangrijk. De pedagogisch professionals laten kinderen kennismaken met een gevarieerd aanbod aan smaken en texturen. Dit doen zij ontwikkelingsadequaat en in overleg met ouders. Benieuwd naar ons voedingsbeleid? Dit ligt ter inzage op onze locatie.

Verzorgingsmoment

Verzorgingsmomenten zijn regelmatig terugkerende momenten, vaak een-op-een. Pedagogisch professionals zorgen voor aandachtige, respectvolle en rustige momenten.

Buitenspelen

Bewegen en buiten zijn is heel belangrijk voor kinderen. Buiten kunnen ze veel ervaringen opdoen. Wij laten de kinderen elke dag buitenspelen.

Een begrijpelijke dagindeling voor ieder kind

Voorspelbaarheid is voor alle kinderen belangrijk, maar vooral voor kinderen die aan het wennen zijn of de Nederlandse taal nog niet goed begrijpen. Met een heldere dagindeling weten ze snel wat er wordt verwacht. Pedagogisch professionals maken de dagindeling begrijpelijk met weinig woorden. Ze gebruiken bijvoorbeeld rituelen, zoals liedjes zingen bij het naar buiten gaan, het opruimen of het begroeten. Daarnaast gebruiken ze dagritmekaarten met pictogrammen van de dagindeling.

Altijd in dialoog.

In dialoog zijn betekent dat er interactie is tussen pedagogisch professionals en kinderen – en tussen kinderen en volwassenen onderling. De pedagogische wetenschappen onderscheiden zes interactievaardigheden. Onze pedagogisch professionals zetten die vaardigheden dagelijks in, zodat kinderen zich veilig en op hun gemak voelen en zich bij ons kunnen ontwikkelen.

De zes interactievaardigheden:

- Sensitieve responsiviteit
- Respect voor autonomie
- Structuur bieden en leidinggeven
- Praten en uitleggen
- Ontwikkeling stimuleren
- Begeleiden van onderlinge interacties

Sensitieve responsiviteit

Sensitieve responsiviteit is reageren op wat kinderen willen, denken en voelen – door oog te hebben voor signalen, non-verbaal en verbaal, en door een kind aan te voelen. Het gaat over geborgenheid bieden, een vertrouwensrelatie aangaan en kinderen erbij laten horen in een positieve groepssfeer. Voorbeelden daarvan zijn luisteren, de aai over de bol, het oogcontact, de knipoog, interesse en nieuwsgierig zijn naar het kind. Ook gaat het bij sensitieve responsiviteit over aanmoedigen en bevestigen: kinderen de mogelijkheid geven om nieuwe dingen te ontdekken. Voorbeelden daarvan zijn belangstelling tonen, betrokken zijn bij wat het kind doet, steun bieden bij moeilijke momenten en enthousiasme van het kind delen.

Respect voor autonomie

Respect voor autonomie is kinderen de ruimte geven om zelfstandig te doen wat ze zelfstandig kunnen. Respect voor autonomie is ook: kinderen de kans geven vanuit eigen interesses bezig te zijn en keuzes te maken, zelf te experimenteren en ontdekkingen te doen. Als pedagogisch professionals lokken we ideeën en initiatieven uit, betrekken we kinderen bij het bepalen van regels en afspraken, en hebben we reële verwachtingen. Kinderen voelen het wanneer ze serieus worden genomen. Dan ontwikkelen ze eigenwaarde en kunnen ze zich betrokken voelen bij de groep, het spel en de activiteiten.

Structuur bieden en leidinggeven

Door structuur te bieden orden je de wereld om kinderen heen. Alle kinderen hebben daar behoefte aan. Structuur geeft ze het houvast dat ze nodig hebben om zelfstandig aan de slag gaan. Voorbeelden daarvan zijn een overzichtelijke speelleeromgeving, een begrijpelijke dagindeling, een beperkt aantal consequente en duidelijke regels die uitgelegd worden aan kinderen, voorspelbaar en duidelijk gedrag van pedagogisch professionals en thematisch werken. Structuur bieden en leidinggeven lijkt het

tegenovergestelde van respect voor autonomie, maar ze vullen elkaar aan als ze in evenwicht zijn. Voor elke (leeftijds)groep en voor elk kind ligt dat evenwicht weer anders.

Ongewenst gedrag ombuigen naar gewenst gedrag

Hoe gaan we om met ongewenst gedrag? Kinderen willen zich geaccepteerd voelen zoals ze zijn. Inclusief hun emoties en belevingen, ook op momenten dat ze boos, druk of naar binnen gekeerd zijn. We gaan ervanuit dat het kind met zijn gedrag een bedoeling heeft, ook al is dat gedrag niet altijd effectief of gewenst. Allereerst proberen we daarom de intentie van kinderen te begrijpen. Er zijn veel redenen voor ongewenst gedrag, bijvoorbeeld niet weten dat iets niet mag, van slag zijn door een gebeurtenis, meer uitdaging nodig hebben of temperamentvol zijn. Het gedrag kan ook bij de ontwikkelingsfase horen. Het doel van ombuigen van ongewenst naar gewenst gedrag is dat het kind met (zelf)vertrouwen weer verder kan met het sturen van zijn eigen gedrag. Kinderen voelen zich ook veiliger als ze weten dat er iemand aanwezig is die ingrijpt als het even niet gaat, die ondersteunt of juist begrenst. Iemand bij wie ze kunnen checken of wat ze doen ook kan.

Er zijn veel manieren waarop pedagogisch professionals kunnen reageren op ongewenst gedrag: een non-verbale reactie geven, een grapje maken, kinderen positief herinneren aan een regel, gedrag benoemen dat gewenst is, ik-boodschappen geven over het gedrag van het kind, en soms ook negatief gedrag negeren en positief gedrag juist belonen.

Vijf stappen bij conflictoplossing

Soms hebben kinderen conflicten. Wij zien die als leermomenten voor de (sociale) ontwikkeling. Kinderen leren hun gevoel en mening te laten horen en zien. Ze leren zichzelf en de ander beter te begrijpen en oplossingen te zoeken. Daardoor leren ze sociale en morele regels. Bij een conflict zetten pedagogisch professionals vijf stappen:

1. Bij een probleem of conflict stoppen we, snel maar rustig, het ontoelaatbare gedrag. We benoemen de emoties die kinderen laten zien en geven ze zo nodig een handreiking om hun emoties op een toelaatbare manier te uiten (stoom afblazen/ruimte voor ontlasting zonder dat andere kinderen zich onveilig voelen).
2. Bij kinderen die (nog) niet goed kunnen praten, vertellen we welke gebeurtenis en emoties we hebben gezien. Oudere kinderen vertellen zelf wat er is voorgevallen. We checken daarna of we het goed hebben verwoord of begrepen.
3. We geven als objectieve bemiddelaar bij jonge kinderen één of enkele compromisvoorstellen. Zo gauw kinderen het kunnen, dragen ze zelf mogelijke oplossingen aan.
4. We letten erop dat de gekozen oplossing naar tevredenheid van alle kinderen is (de beste oplossing) en we bedenken zoveel mogelijk samen hoe we die kunnen uitvoeren.
5. Daarna volgen we de kinderen een tijdje bij het spel om te zien of het compromis of de oplossing werkt.

Praten en uitleggen

Bij deze interactievaardigheid gaat het over de taal die pedagogisch professionals gebruiken als ze kinderen begeleiden én over de manier waarop we taalvaardigheid van kinderen stimuleren. Belangrijk bij praten en uitleggen is dat kinderen de ruimte krijgen voor echte (non-)verbale gesprekken, waarbij

we het kind volgen en een rijke (non-)verbale omgeving zijn. Want kinderen leren taal door wat ze in hun omgeving horen.

Bij het praten en uitleggen sluiten we aan op de leeftijd, het ontwikkelingsniveau en de behoefte van kinderen. We passen ons tempo aan en bouwen onze uitleg logisch op, zodat kinderen de uitleg zo goed mogelijk begrijpen. Voor de kleinsten en voor anderstalige kinderen gebruiken we ter ondersteuning gebaren, mimiek, visualisaties (bijvoorbeeld dagritmekaarten), rituelen (bijvoorbeeld een vast liedje bij een overgangsmoment) en concrete materialen. Voor de wat oudere of meertalige kinderen gebruiken we steeds langere zinnen en meer gevarieerde woorden.

Contactinitiatieven

Alle kinderen zoeken regelmatig contact met (non-)verbale gedragingen. Die grote en kleine signalen vangen we zo vaak mogelijk op, zodat kinderen zelfvertrouwen en vertrouwen in anderen krijgen. Door kinderen vaker te zien, leren we hun contactinitiatieven kennen. Ook pedagogisch professionals nemen initiatieven tot contact. We vragen bijvoorbeeld aandacht voor een activiteit/spelimpuls of gebeurtenis, we betrekken de kinderen daarbij, of we beginnen gewoon een gezellig praatje.

Gesprekken

De balans tussen een-op-eengesprekken, kleine groepsgesprekken en gesprekken met de hele groep laten we aansluiten op de leeftijd. De onderlinge omgang is gebaseerd op plezier, aandacht, oprechte interesse, begrip, respect en duidelijkheid. Nederlands is de voertaal, maar in sommige werksituaties kan een pedagogisch professional een andere taal gebruiken in het belang van het kind. We creëren een positieve communicatieve sfeer door regelmatige beurtwisselingen – zowel een-op-een als in groepssituaties. Soms bouwen we gesprekken uit en doen we een beroep op het denkvermogen van kinderen. In een groepssituatie proberen we iedereen te betrekken bij wat er gebeurt. Wordt het gesprek afgesloten, dan laten we dat duidelijk weten. Ook kinderen geven (non-)verbaal aan wanneer het contact voor hen is afgelopen. Het is belangrijk voor kinderen dat wij dat zichtbaar opmerken.

Ontwikkeling stimuleren

De interactievaardigheid 'Ontwikkeling stimuleren' zetten we in tijdens allerlei situaties en activiteiten. Kinderen zijn van zichzelf al nieuwsgierige ontdekkers en onderzoekers, maar we stimuleren hun spelenderwijze ontwikkeling ook gericht. Daardoor kunnen ze extra stappen zetten en doen ze in alle ontwikkelingsgebieden ervaringen op, passend bij hun eigen tempo, interesses en mogelijkheden. In allerlei spelsituaties en activiteiten zien we volop didactische mogelijkheden. Per kind en per situatie kiezen we wat we doen: intenties en plannen van kinderen verwoorden of helpen uitvoeren, nieuwe materialen aanreiken bij een vertrouwd spel, een nieuw idee inbrengen bij een bestaand spel, open vragen stellen, samen oplossingen zoeken, indrukken verwerken, kinderen bij elkaar betrekken, meespelen, het spel voordoen, voorbeelden geven, instructie geven en nog veel meer. We helpen kinderen ook als ze iets nog niet helemaal alleen kunnen of durven. Kortom: we stimuleren de ontwikkeling op alle mogelijke manieren.

Taalstimulering

Voor kinderen met een VE-indicatie verplicht de wet ons om minimaal vier ontwikkelingsgebieden bewust aan te bieden. Op onze locatie doen we meer: we stimuleren de ontwikkeling op alle gebieden

met onze rijke, uitdagende omgeving en via ons dagritme. In dit werkplan leggen we extra nadruk op de taalstimulering – als onderdeel van de interactievaardigheid 'Ontwikkeling stimuleren'. Want alle kinderen hebben taal nodig om stappen te kunnen zetten in alle andere ontwikkelingsgebieden.

Een kind moet zich veilig en op zijn gemak voelen, voordat de taalstimulering vanuit VE begint. Daarnaast moet het kind ontdekken dat praten leuk is. Is een kind nog niet gewend? Dan zoeken we vaak contact, al is het maar even. We gaan bijvoorbeeld in op wat we denken dat het kind bedoelt, we spelen non-verbale vraag- en antwoordspelletjes of we laten gezellige praat situaties met andere kinderen zien. Is een kind gewend? Dan start de actieve taalverwerving. We zorgen voor ruimte om te oefenen en een goed taalaanbod.

Ruimte om te oefenen: als kinderen taal horen, gaan ze zelf actief patronen zoeken en regels ontdekken. Ieder kind heeft een eigen aanpak. Het ene kind praat veel, het andere luistert meer. Het ene kind zoekt patronen in de taal, het andere let eerst op de klanken. We begeleiden kinderen tijdens hun spel en de gebruikelijke activiteiten. In die situaties pikken ze nieuwe woorden op en leren ze betekenissen te begrijpen. In gesprek met kinderen die het Nederlands nog moeten leren, leggen we altijd de nadruk op wat het kind bedoelt, oftewel wat het ons wil zeggen. We corrigeren het oefen-taalgebruik niet, maar geven wel in correcte zinnen antwoord. Zo kan het kind als vanzelf weer verder oefenen en blijft het plezier van het contact voorop staan.

Taalaanbod: we onderscheiden vier fasen vanaf het moment dat het kind zich op zijn gemak voelt en praten als leuk ervaart. Wentaal, redzaamheidstaal, omgangstaal en leertaal. De woordenschat ontwikkelt zich door de fasen heen. In alle fasen is goede (non-)verbale interactie belangrijk, maar in iedere fase hebben kinderen andere (non-)verbale behoeften.

Eerste fase, wentaal: het begrijpen van de Nederlandse taal komt op gang, maar het kind spreekt het nog niet. In de wenfase bieden we een goed passend taalaanbod, zodat het begrip van het kind kan groeien. Dat doen we bijvoorbeeld door taal aan bewegingen te koppelen, door steeds dezelfde zin te gebruiken als er een vast ritueel begint, en door vooral met de eerste basiswoorden te spreken. De nadruk ligt op woorden die het kind nodig heeft om zich snel op zijn gemak te voelen. In deze fase lokken we het kind niet bewust uit om al Nederlands te spreken.

Tweede fase, redzaamheidstaal: het kind begrijpt het Nederlands redelijk en het spreken is op gang gekomen. De kinderen kunnen alledaagse voorwerpen en hun eigen behoeften eenvoudig benoemen. In deze fase blijft een goed passend taalaanbod het belangrijkste. Woorden blijven zoveel mogelijk gekoppeld aan dagelijkse situaties. Daarnaast proberen we het kind uit te lokken om actief wat Nederlands te spreken. We proberen kinderen zich zekerder te laten voelen in hun initiatieven tot Nederlandstalig contact.

Derde fase, omgangstaal: het kind spreekt al redelijk Nederlands. Het gebruikt korte zinnen en kan gebeurtenissen in het heden en nabije verleden benoemen. In deze fase voeren we kleine gesprekjes. Daarin verrijken we het taalgebruik van het kind met ons taalaanbod. In deze en de volgende fase beginnen de kinderen regelmatig zelf met de interactie in het Nederlands. Bij de woordenschat letten we op de woorden die nodig zijn om mee te doen in de groep.

Vierde fase, leertaal: het kind kan praten over dingen die niet op het moment zelf aanwezig zijn, kan een verhaaltje bedenken, kan verbanden beschrijven en zich verplaatsen in de gedachten of gevoelens van een ander. Kinderen hebben in deze fase behoefte aan verbreding en verdieping van de woordenschat. Veel peuters die het Nederlands als tweede taal leren, bereiken de vierde fase in het Nederlands niet voordat ze naar school gaan.

Wij maken voor het uitbreiden van de woordenschat gebruik van:

- Vertelplaten
- Pictogrammen
- Woorden uit het VE-programma
- Digitale tablet
- Logo 3000
- Boeken lezen

Begeleiden van onderlinge interacties

Met deze interactievaardigheid sluiten we het hoofdstuk af. Als pedagogisch professionals begeleiden we de onderlinge interacties van kinderen en het groepsproces. Dat doen we met begrip, respect, interesse en duidelijkheid. Kinderen leren volop van elkaar, ze vullen elkaar aan en ze hebben plezier in samenzijn en erbij horen. We zetten ons in voor een groeps sfeer waarbij ieder kind zichzelf kan zijn en mee kan doen. We praten over diverse onderwerpen en we zijn nieuwsgierig naar verschillende ideeën en meningen. Verder creëren we gezamenlijkheid door bijvoorbeeld feestjes te vieren, rituelen uit te voeren, (groeps)herinneringen te koesteren met foto's en verhalen, vriendschappen te zien en te waarderen. Zelf laten we goed voorbeeldgedrag zien. Waar het kan, laten we kinderen meedenken en beslissen. Door kinderen vaak te laten werken in kleine groepen (bijvoorbeeld bij activiteiten, eten en drinken), geven we kinderen de kans om elkaar goed te leren kennen.

Overige pedagogische kwaliteitseisen.

In dit hoofdstuk: extra aspecten van het pedagogisch beleid, conform de eisen in de Wet Kinderopvang en het [Besluit basisvoorwaarden voorschoolse educatie](#).

Activiteiten waarbij de stamgroep/stamgroep ruimte verlaten wordt

Op onze locatie verlaten de kinderen soms de stamgroep.

De eigen groep is voor kinderen een veilige basis. Vanuit veiligheid en vertrouwen willen kinderen hun wereld vergroten en ervaren wat er achter de vertrouwde deur gebeurt. Door soms de stamgroep te verlaten, krijgen kinderen meer ruimte om op ontdekkingstocht te gaan of te spelen met kinderen buiten de eigen groep.

Bij de volgende (spel)activiteiten verlaten de kinderen de stamgroep:

Gymles

Buiten spelen

Vakanties voegen we samen met de Kleine Paulus

Peuter plus groep op vrijdagmiddag

Als kinderen de stamgroep verlaten, dan is dat als volgt geregeld:

Op rustige dagen met weinig kinderen worden groepen binnen één locatie soms samengevoegd. Dit komt voor in de vakantie's.

Wanneer er in de vakanties of op dagdelen locaties worden samengevoegd, wordt dit vooraf (contractueel) met ouders besproken en of geregeld. De kleine Hugo voegt alleen samen met de kleine Paulus in vakantieweken.

In principe worden alle kinderen in hun eigen stamgroep opgevangen, uitgaande van een kloppend BKR (beroepskracht-kind ratio). Soms wordt besloten, kinderen in een andere ruimte te ontvangen of weer op te halen. Een vaste pedagogisch medewerker van de betreffende stamgroep is dan aanwezig. Indien het kind aantal laag is (bijvoorbeeld tijdens vakanties en dagen met een – structureel- lage bezetting) kunnen stamgroepen samengevoegd worden tot één groep, waarbij in principe een vaste pedagogisch medewerker aanwezig is. In alle voorgenoemde gevallen zal voor zowel kinderen als ouders inzichtelijk gemaakt worden in welke ruimte dit is. De mentor zal de kinderen bij veranderingen hier ook op wijzen. In de zomervakantieweken worden de groepen van de kleine Hugo en de kleine Paulus, waar nodig, samengevoegd. Dit is alleen als de kind aantallen dusdanig laag zijn dat het om een zeer beperkt aantal kinderen gaat. Ons streven is om ieder kind zoveel als mogelijk op zijn eigen groep op te vangen.

Extra opvang afnemen

Ouders hebben bij ons **niet** de mogelijkheid voor het afnemen van extra opvang.

Inzet pedagogisch beleidsmedewerker/coach

Volgens de Wet Kinderopvang moet er per locatie vijftig uur per jaar beschikbaar zijn voor pedagogisch beleid en tien uur per fte voor coaching. De pedagogisch beleidsuren zijn bestemd voor de totstandkoming en uitvoering van beleidsvoornemens (zie pedagogische kwaliteit, onze focus voor dit jaar). De coachinguren worden ingezet om pedagogisch professionals te coachen bij hun werkzaamheden.

Het wettelijk kader voorschoolse educatie vraagt een extra inzet van pedagogisch beleidsmedewerkers. Het betreft tien uur per VE-geïndiceerd kind. Die uren worden direct ingezet op de locatie, voor coaching van medewerkers of voor pedagogische of VE-beleidsontwikkeling.

Bovenstaande uren hebben we als volgt verdeeld, waarbij alle medewerkers (inclusief flexmedewerkers en invallers) minimaal eenmaal per jaar coaching ontvangen. De uren zijn vastgesteld op peildatum 1 januari.

Vormgeving pedagogische beleidsvoornemens	Functie: De locatie verantwoordelijke, vestigingsmanager en beleidsmedewerkers <i>50 uur beschikbaar.</i> <i>Deel daarvan voor centrale afdeling beleidstaken</i>
Vormgeving coaching van medewerkers	Het aantal FTE op peildatum 1 januari 2024 is 2,86 ft. Het aantal uren coaching voor KDV is daarmee 1 Uur per week. Dit wordt uitgevoerd door de pedagogisch coach
Vormgeving van de verhoging kwaliteit van de voorschoolse educatie	Aantal kinderen op peildatum 1 januari 2024 : 14 kinderen en daarmee 140 uur door de coach Passend kinderopvang.

Coaches verdelen hun uren over bijvoorbeeld werkoverleg, kind-besprekingen, inspiratiebijeenkomsten, samen formuleren van pedagogische doelen, evaluatie van pedagogische doelen en coaching on the job met teams. Coaches en managers streven gezamenlijk naar een zo efficiënt mogelijke inzet.

VE-opleidingsplan en coachingsplan

Pedagogisch professionals moeten hun VE-kennis en -vaardigheden jaarlijks onderhouden. We stellen ieder jaar een opleidingsplan en coachingsplan op en voeren dat uit. Na afloop evalueren we het plan, de uitvoering en de behaalde doelstellingen. Het gaat om de volgende onderwerpen:

- Werken met programma's voor voorschoolse educatie.
- De ontwikkeling stimuleren van het jonge kind, in het bijzonder op de gebieden van taal, rekenen, motoriek en sociaal-emotionele ontwikkeling.
- De ontwikkeling volgen van peuters en het aanbod van voorschoolse educatie daarop afstemmen.
- Ouders betrekken bij het stimuleren van de ontwikkeling van kinderen.
- De voorschoolse educatie inhoudelijk laten aansluiten op de vroegschoolse educatie vanaf 4 jaar én zorgdragen voor een zorgvuldige overgang van voorschoolse naar vroegschoolse educatie.

960 VE-uren verdelen in de periode van 2½ tot 4 jaar

Onderstaande tabellen laten zien hoe we de 960 VE-uren op onze locatie verdelen over de dagen en weken. Het VE-aanbod omvat niet meer dan 6 uur per dag.

Op onze peuterwerkgroep(en) hebben wij 8 dagdelen per week een VE aanbod. Een peuter met VE-indicatie neemt deel aan het VE-aanbod op de volgende manier:

Aantal VE-uren per week	Aantal dagen per week	Aantal weken per jaar	Tijden VE-aanbod
15 uur	4 dagdelen verdeeld over 4 dagen	43 weken	8.15u - 12.00u en 12.30u - 16.15u

Ons VE-programma

Het VE-programma geeft ons inspiratie en houvast bij het vormgeven van ons VE-beleid. We gebruiken het programma om de ontwikkeling van kinderen gestructureerd en samenhangend te stimuleren.

Onze locatie werkt met:

- Kaleidoscoop
- Actief betrokken
- Opbrengst Gericht Werken= Beredeneerd werken
- Logo 3000

Korte beschrijving van het programma

Kaleidoscoop

Op deze locatie wordt gewerkt met voor- en vroegschoolse educatie waarin de ontwikkeling van kinderen op speelse wijze wordt gestimuleerd.

We maken daarbij gebruik van de methode Kaleidoscoop in aansluiting op de basisschool voor een doorlopende ontwikkelingslijn.

Wat houdt Kaleidoscoop in? Kaleidoscoop is gebaseerd op de cognitieve ontwikkelingstheorieën van Piaget en Vygotsky, de onderwijsvisie van Dewey en de theorie van meervoudige intelligentie van Gardner. Actief leren is het hart van Kaleidoscoop.

De methode gaat ervan uit dat kinderen kennis verwerven en vaardigheden ontwikkelen door actief betrokken te zijn bij mensen, materialen, gebeurtenissen en ideeën.

De werkwijze van Kaleidoscoop richt zich op de natuurlijke wil om te leren.

Een actieve leersituatie heeft vijf kenmerken:

- Kinderen hebben de beschikking over uiteenlopende interessante materialen.
- Kinderen kunnen de materialen gebruiken, onderzoeken en ermee spelen zoals zij dat willen.
- Kinderen kunnen hun eigen doelen stellen, zelf bepalen waarmee ze spelen en wat ze gaan doen.
- Kinderen laten op hun eigen manier weten, met of zonder woorden, wat ze aan het doen zijn en wat ze hebben gedaan.
- De pedagogisch medewerkers ondersteunen wat de kinderen doen. Door een zowel kind volgende als ontwikkelingsgerichte aanpak te hanteren, wordt de brede ontwikkeling van kinderen gestimuleerd op zowel taal, sociaal emotioneel, cognitief als motorisch gebied.

Speelleeromgeving

Een goede speelleeromgeving stimuleert het actief leren. Zo'n omgeving stelt kinderen in staat om keuzes te maken en naar die keuzes te handelen. Een plek waar kinderen vrij en veilig kunnen spelen en dingen ontdekken. De inrichting van de groepsruimte, de materialen en de opstelling ervan, stimuleren het spelen, experimenteren en ontdekken.

Kaleidoscoop besteedt daarom veel aandacht aan de inrichting en aankleding van de groepsruimtes. Die zijn ingedeeld in hoeken zoals het Huis, de Bouwplaats, het Atelier en de Bibliotheek, met materialen die de kinderen uitdagen tot spel en samenspel.

De hoeken en de materialen zijn voorzien van labels in de vorm van foto's voorzien van woorden. Er moet een verscheidenheid aan materialen zijn waar kinderen de hele dag gemakkelijk bij kunnen. Zonder hulp van volwassenen kunnen ze de materialen vinden, pakken en weer opruimen, waardoor ze al op jonge leeftijd zeggenschap hebben over hun omgeving. Zo ontstaat een speelleeromgeving waarin kinderen zich natuurlijk kunnen ontwikkelen.

Werkwijze

De pedagogisch medewerkers werken met een vast dagschema dat het actief leren van de kinderen ondersteunt. Door de vaste volgorde van activiteiten weten de kinderen wat er gaat gebeuren. Ze hebben grip op wat er komen gaat en voelen zich vrij om keuzes te maken en zelf aan de slag te gaan. Zelf kunnen kiezen is belangrijk bij Kaleidoscoop. Kinderen doen het liefst wat ze zelf hebben uitgekozen. Wie kan kiezen, kan alles! Rode draad in het dagschema is de cyclus van vooruitkijken, spelwerken en terugkijken. Bij het vooruitkijken maken de kinderen een plan voor wat ze willen gaan doen, tijdens het spel in hoeken (spelwerken) voeren zij hun plan uit, bij het terugkijken blikken ze terug op wat ze hebben gedaan. De pedagogisch medewerkers ondersteunen en begeleiden de zelfgekozen activiteiten van de kinderen. Andere vaste onderdelen van het dagschema zijn het speelleren in de kleine groep en het speelleren in de grote groep. Er wordt dan een activiteit aangeboden die aansluit bij de interesses van de kinderen en bij de sleutelervaringen van Kaleidoscoop.

Sleutelervaringen

Kaleidoscoop richt zich op een brede ontwikkeling van kinderen. Er zijn verschillende leerervaringen die consequent en spontaan optreden in het spel van kinderen. Deze leerervaringen zijn zo belangrijk voor de ontwikkeling dat ze "sleutelervaringen" worden genoemd. Kinderen doen sleutelervaringen op doordat ze omgaan met materialen, met andere kinderen en volwassenen. Zo bouwen ze kennis op. Het spel van de kinderen is zo beter te begrijpen en hun groeiende vaardigheden zijn beter te herkennen en te ondersteunen. De sleutelervaringen bieden houvast bij het inrichten van de speelleeromgeving, het gebruik van materialen, het plannen van activiteiten en het observeren van kinderen. Kaleidoscoop en ouders Kaleidoscoop hecht sterk aan samenwerking met ouders (of verzorgers) omdat zij de belangrijkste opvoeders zijn. Ouders zijn welkom in de groep. De pedagogisch medewerkers praten regelmatig met de ouders over hun kind, onder andere aan de hand van observaties. Ook worden er ouderbijeenkomsten georganiseerd en zijn er materialen beschikbaar voor taalontwikkeling voor thuis. Zo werken ouders en pedagogisch medewerkers samen aan de ontwikkeling van de kinderen- thuis en op de locatie!

Wij zorgen ervoor dat kinderen in aanraking kunnen komen met de doelen van Stichting Leerplanontwikkeling (SLO). In bovenstaand VE-programma sluiten we aan bij de ontwikkeling van kinderen met bijzondere aandacht voor taal, rekenen en de sociaal-emotionele ontwikkeling

Actief betrokken

Actief Betrokken is een basistraining gericht op het professionaliseren en certificeren van pedagogisch medewerkers en leerkrachten groep 1/2 in het kader van voor- en vroegschoolse educatie (VVE). De training is gebaseerd op wetenschappelijke inzichten met betrekking tot ontwikkelingspsychologie en breinleren, en heeft als doel om optimale en brede ontwikkelingskansen te bieden aan jonge kinderen

Op basis van zes breinprincipes (zintuiglijk rijk, emotie, herhaal, focus, creatie en voortbouwen) stimuleren onze pedagogisch professionals het ontdekkend en onderzoekend leren van kinderen. Ze gebruiken daarbij de rijke uitdagende speelomgeving, een goed aansluitende groepsindeling en -structuur en de rol en spelbegeleiding van de pedagogisch professional. Onze pedagogisch professionals werken bij Actief betrokken graag samen met ouders aan de ontwikkeling van kinderen.

Werkwijze Actief betrokken.

De Pm structureren en hanteren duidelijke pedagogische gedragsgrenzen

Het pedagogisch handelen is respectvol

De Pm toont respect voor de autonomie van het kind

De Pm zien de sociale vaardigheden en de persoonlijke competenties van de kinderen

De inrichting van de ruimte is aantrekkelijk, uitdagend en spel en taal uitlokkend

De Pm geven de kinderen feedback op hun speel-leerproces.

OGW (Opbrengst Gericht Werken)

Opbrengstgericht werken is het **bewust, systematisch en cyclisch werken aan het verbeteren van de resultaten**. Hierbij gaat het niet alleen om leerprestaties, maar ook om sociaal-emotionele resultaten. Ook is het van belang dat leerlingen, ouders en het vervolgonderwijs tevreden zijn.

Bij opbrengstgericht werken zijn er **hoge verwachtingen van de kinderen** en wordt er uitgegaan van **doelgericht werken**. De doelen worden op groepsniveau geformuleerd en vertaald naar een **groepsplan**. Op deze manier zijn de verschillen binnen de groep beter te hanteren.

Er zijn kwaliteitskaarten ontwikkeld met betrekking tot opbrengstgericht werken. Om de opbrengsten te verhogen is **bewustwording** een vereiste.

Logo 3000

LOGO 3000 is materiaal voor de onderbouw van het basisonderwijs en de voorschoolse voorziening, gericht op de woordenschatontwikkeling van peuters en kleuters. Het programma is ontwikkeld om peuters en kleuters de 3000 woorden van de Basiswoordenlijst Amsterdamse Kleuters (de BAK) te laten verwerven voordat zij naar groep 3 gaan. LOGO 3000 vormt tevens het basismateriaal voor het project 'het Ei van Columbus' waarbij ouders én hun kinderen samen interactief met de woorden in de weer gaan. Om de opbrengsten van het werken met LOGO 3000 in kaart te brengen, heeft LOGO 3000 in samenwerking met de Universiteit van Amsterdam een gebruikersonderzoek

uitgevoerd onder medewerkers die met LOGO 3000 werken. Het doel van het onderzoek is in kaart te brengen hoe medewerkers de materialen van LOGO 3000 waarderen en wat de opbrengsten van het werken met LOGO 3000 zijn. Het materiaal van LOGO 3000 is uitgewerkt volgens het zojuist beschreven didactische model van de viertakt van Met Woorden in de Weer. Met het materiaal van LOGO 3000 kunnen leerkrachten alle drieduizend woorden van de BAK op een effectieve, speelse en gestructureerde manier aan bod laten komen. In het materiaal is allereerst een onderscheid gemaakt tussen drie didactische benaderingen door middel van clusters, praatplaten en kalenderwoorden. Bijna alle woorden zijn hierbij op een logische manier samengebracht en worden in clusters aangeboden, zodat er gewerkt kan worden aan een goede netwerkopbouw bij de kinderen.

Clusters

De woordclusters bestaan uit logische, kant-en-klare woordwebben met voor de medewerkers bij ieder cluster een leerkrachtkaart met didactische aanwijzingen. LOGO 3000 bevat driehonderdzestig woordwebben en leerkrachtkaarten. Door middel van de woordwebben worden woorden die met elkaar te maken hebben in clusters aangeboden en worden de betekenissen en betekenisverbindingen tussen de woorden in beeld gebracht. Door de plaatjes en eventuele concrete voorwerpen kan de leerkracht de betekenisrelaties helder maken. De woordwebben hangen op de woordmuur in de klas, zodat kinderen de woorden, hun betekenissen en onderliggende structuren ten alle tijden kunnen bekijken. LOGO 3000 bevat een aantal verschillende woordweb structuren, namelijk een spin, parachute, kast en trap.

Woordspin

De woordspin laat verschillende woorden zien die bij elkaar horen en allemaal iets te maken hebben met een bepaald onderwerp of woord.

Praatplaten

LOGO 3000 bevat naast de woordwebben en woordkaarten tachtig praatplaten. Deze platen bevatten woorden en plaatjes van woorden binnen een bepaald thema. De praatplaten zijn bedoeld voor semantisering van woorden waarvan kinderen het achterliggende concept al kennen, maar de woordvorm nog moeten leren, of voor woorden, waarbij het gaat om het herkennen en kunnen benoemen. Bij deze praatplaten kan de eerdergenoemde techniek 'labelen' worden gebruikt, waarbij alleen een korte aanduiding bij de woorden wordt gegeven.

Kalenderwoorden

LOGO 3000 heeft per week een of meer woorden van de week, die staan op de woordkalender. De woordkalenders bevatten woorden, die in de interactie worden verworven, zoals functiewoorden en bijwoorden. Deze woorden zijn moeilijk met een afbeelding duidelijk te maken en worden incidenteel 'verworven' door de woorden op te pikken uit de context. De woordkalender is bedoeld voor de leerkracht die tijdens zijn lessen zo veel mogelijk van deze woorden herhaaldelijk moet aanbieden.

Speelleerbladen

Naast de clusters, praatplaten en woordkalenders biedt LOGO 3000 speelleerbladen per jaar voor de kinderen. Deze bladen staan vol met afbeeldingen van de aangeboden woorden en bieden daarbij allerlei activiteiten, spelletjes, kleurplaten, voorleesverhaaltjes en liedjes en versjes. Kinderen kunnen

deze in de klas doen of mee naar huis nemen en thuis samen met hun ouders doen. Op deze manier kunnen kinderen ook thuis aan de consolidering van de woorden werken. Naast deze werkbladen is er ook een plaatjeswoordenboek voor de kinderen en ouders ontwikkeld waarin alle aangeboden woorden staan. In de ouderboekjes kunnen ouders kunnen met behulp van dit woordenboek de betekenissen van de woorden nog eens met hun kinderen herhalen en over de woorden en betekenissen praten.

Doelstellingen

LOGO 3000 heeft als doelen dat peuters vijfhonderd woorden leren, kinderen uit groep 1 duizend woorden en kinderen uit groep 2 vijftienhonderd woorden.

Bijzonderheden van onze locatie en gemeentelijke eisen

Op de Hugo kennen we de Peuterplusgroep:

De teams van 'de Kleine Hugo' en 'de Hugo de Grootschool' willen de inhoudelijke samenwerking verstevigen. Er is een plan ontwikkeld om oudere peuters met een taal- en onderwijsachterstand een samenhangend educatief aanbod aan te bieden. Dit heeft zich vertaald in een peuterPLUSgroep. De peuterPLUSgroep is bedoeld voor de oudere peuter (vanaf 3 jaar) en is een samenwerkingsproject tussen peuterwerk 'de Kleine Hugo' en 'de Hugo de Grootschool'.

Wat houdt het in?

- Door het aanbieden van een PLUSgroep bieden we kinderen ruime gelegenheid om een educatief aanbod en basisschool-routines te leren zodat zij beter kunnen starten in groep 1. Er wordt gewerkt met concrete doelen die vooraf worden voorbereid.
- Er wordt opbrengstgericht gewerkt en er is sprake van een doorgaande ontwikkellijn. Dat doen we door te werken aan de uitbreiding van de begripsvorming en woordenschat, het aanleren van een goede luisterhouding en concentratie. Daarbij bieden we een gestructureerd programma aan met veel aandacht voor sociale vaardigheden (bijv. tijdens een kringgesprek) en zelfredzaamheid (bijv. zelf de jas ophangen, drinken uit de tas halen, naar de wc gaan). De kinderen leren werken met het planbord zoals dat ook in groep 1 gebruikt wordt. We besteden aandacht aan de de fijne motoriek door te werken aan knippen, plakken, prikken, potlood goed vasthouden etc. En natuurlijk is er ook volop gelegenheid tot spel en mogen de kinderen gewoon peuter zijn.
- Het peuterwerk 'de Kleine Hugo' en 'de Hugo de Grootschool' zijn gevestigd in hetzelfde gebouw. Veel faciliteiten worden gedeeld. Het lijkt ons daarom een vanzelfsprekendheid om de inhoudelijke afstemming te intensiveren. ●
- Elk kind van 3 jaar dat is ingeschreven bij peuterwerk 'de Kleine Hugo' komt vier dagdelen per week. Door de peuterPLUSgroep kunnen alle ingeschreven 3- jarigen bij peuterwerk 'de Kleine Hugo' een vijfde dagdeel komen.
- Eén van de twee medewerkers van de peuterPLUSgroep heeft de PABO doorlopen en is werkzaam op de Hugo de Grootschool. De andere medewerker is voor de kinderen het vertrouwde gezicht van het peuterwerk.
- De peuterPLUSgroep is voor de kinderen op de vrijdag van 13.00 tot 14.45 uur

- Op deze manier werken we samen aan een doorgaande leerlijn, warme overdracht en leren van en met elkaar.

Speelinloop

De Speelinloop is er voor kinderen van nul jaar tot twee jaar en drie maanden en hun ouders. Tijdens de speelinloop is één van de ouders aanwezig en actief betrokken bij de activiteit. Terwijl de kinderen samen spelen in een rijke speelleeromgeving, ontmoeten de ouders elkaar. Ze kunnen ervaringen uitwisselen en ondersteuning krijgen bij de opvoeding. Tijdens de speelinloop werken we volgens een vaste structuur en sluiten we aan op de thema's van de kinderopvanggroepen. Ouders kunnen een aantal keren per jaar een speelinloop bezoeken.

Specifieke VE-eisen in onze gemeente

Deze extra eisen stelt onze gemeente aan VE:

Met het Arnhems stedelijk beleid 'Inclusie en Kansengelijkheid' wordt een belangrijke bijdrage geleverd aan vroeg signalering en preventie, optimale ontwikkelingsstimulering en passende ondersteuning voor ieder kind binnen de kinderopvang. De maatschappelijke missie is hierbij, dat ieder kind, als volwassene van de toekomst, in onze samenleving tot zijn recht kan komen.

Binnen de gemeente Arnhem werken we met alle partijen samen aan passende kinderopvang. De gezamenlijk gedragen missie vanuit het stedelijk beleid luidt als volgt:

"Alle kinderen in Arnhem kunnen binnen de kinderopvang in hun eigen leefomgeving de professionele ondersteuning en begeleiding krijgen die zij nodig hebben om zich optimaal te kunnen ontwikkelen, in intensieve samenwerking met ouders en in doorgaande lijn met het onderwijs".

Hieraan ligt de volgende visie ten grondslag:

Inclusie. Alle kinderen horen erbij.

Kansengelijkheid. Ieder kind dient de ontwikkelingsmogelijkheden en ondersteuning te krijgen het nodig heeft om zich optimaal te kunnen ontwikkelen met het oog op toekomstig onderwijs.

Ouders centraal. De ouders zijn de belangrijkste begeleiders van hun kind.

Gemeenten kunnen in hun subsidieregeling, naast de wet kinderopvang, aanvullende of afwijkende eisen stellen aan de VE, zo ook de gemeente Arnhem.

De gemeente Arnhem heeft mbt tot scholing een afwijkende regel tov VE invalkrachten.

Definitie invalkracht;

Een invalkracht verstaan we een beroepskracht VVE, die de werkzaamheden van de vaste beroepskracht VVE op de VVE-groep tijdelijk overneemt bij kortdurend ziekteverlof (max. 4 weken) of zwangerschapsverlof (max. 16 weken).

Taalniveau

Een invalkracht op de groep hoeft nog niet aan de vereiste wettelijke taaleis 3F voor mondelinge taalvaardigheid en lezen te voldoen. De invalkracht op de groep dient echter wel een taaltraining aantoonbaar te volgen of hiervoor te staan ingeschreven. De taaltraining en de toets 3F moeten binnen 4 maanden (max. 16 weken) na indiensttreding aantoonbaar met goed gevolg zijn afgerond.

Hiermee kijkt de gemeente Arnhem af van het wettelijk kader.

VVE kwalificatie voor invalkrachten

1) Een invalkracht is aantoonbaar VVE-geschoold volgens het Besluit basisvoorwaarden kwaliteit voorschoolse educatie.

2) Een invalkracht die geen VVE-scholing heeft gevolgd, dient aantoonbaar ingeschreven te staan voor de training 'Introductietraining VVE Arnhem voor invalkrachten' indien niet in het bezit van het certificaat 'Introductietraining VVE Arnhem voor invalkrachten'.

Invalkrachten die niet direct met de training 'Introductietraining VVE Arnhem voor invalkrachten' kunnen starten dienen aantoonbaar minimaal de e-learning VVE te hebben gevolgd, voordat ze op de groep kunnen worden ingezet.

Richtlijnen voor de 3de pedagogisch medewerker VVE op de groep
(op basis van extra inzet taakuren Passende Kinderopvang)

Definitie 3de pedagogisch medewerker VVE

Onder een 3de pedagogisch medewerker VVE verstaan we een beroepskracht VVE die kindgebonden dan wel groepsgebonden wordt ingezet vanuit Passende kinderopvang.

Voor het inzetten van een 3de pedagogisch medewerker VVE dient een aanvraag bij de gemeente Arnhem te worden ingediend, volgens vastgelegde procedure.

Taalniveau en VVE kwalificatie eisen van een derde medewerker zijn gelijk aan die van een invalkracht. (zie bovenstaand)

Bijlage 1.

De ontwikkelingsgebieden op een rij

Alle ontwikkelingsgebieden hangen met elkaar samen en zijn even belangrijk. Bij Wij zijn JONG willen we kinderen brede ervaringen op laten doen, zodat ze zich kunnen ontwikkelen tot creatieve denkers en doeners. Die ontwikkeling is voortdurend aan de gang. En alle stappen die de kinderen zetten, doen ertoe voor ons. Lees de voorbeelden per ontwikkelingsgebied en zie de kinderen groeien – van 0 tot en met 12 jaar en ouder.

De acht ontwikkelingsgebieden:

1. **De sociale en emotionele ontwikkeling.** Van goed in je vel zitten, je veilig voelen en welbevinden naar vertrouwen hebben in jezelf en anderen, samenzijn, samen spelen, belangstelling hebben voor elkaar, samen genieten, samen delen, keuzes maken, plannetjes maken en terugkijken, troosten en getroost worden, samen vieren, samen regels maken, afspraken nakomen, onenigheid oplossen, opkomen voor jezelf en de ander, je identiteit vormen door vergelijking, verantwoordelijkheid voor elkaar dragen, participeren, anderen accepteren en met anderen omgaan, competitie, genieten van elkaar, samenwerken, etc.
2. **De motorische ontwikkeling.** De grote en de kleine motoriek. Van het pakken van je voetje naar om kunnen draaien, kruipen, lopen, balanceren, de bal rollen, strepen zetten met de kwast, een autootje laten rijden, een trein vastmaken, lopen over een streep, fietsen, dansen, schrijven, fluiten, voetballen, turnen, bouwen met fijne materialen, etc.
3. **Taal en communicatie/taalvaardigheid.** Van horen, huilen, kijken en brabbelen, naar luisteren, praten, een gesprek voeren, rijmen, lezen, schrijven, gedichtjes maken, verhalen bedenken en informatie tot je nemen.
Taal is een middel om uit te drukken en met anderen te delen wat je ervaart, voelt, denkt of wilt. Taal omvat spraak, dus het beheersen van klanken. Bij passieve taal gaat het om het vlot verstaan van dialogen, opdrachten, liedjes, verhalen, toneelstukjes en filmpjes.
4. **Rekenprikkel.** Van 'daar pas ik wel tussen' naar meten van de hoogte, breedte en diepte. Van rekening houden met één eigenschap tegelijk naar rekening houden met meer eigenschappen. Van willekeurig tellen van de getallen 1, 2, 7, 5, 10 naar het uitrekenen van $4 \times 12 = 48$. Van drie blokken op elkaar zetten naar werken vanuit een bouwtekening tot er een kasteel staat. Van verschil voelen tussen zacht, hard, nat, droog, licht en zwaar naar onderscheid maken tussen kleuren, vormen, structuren, hoeveelheden, etc.
5. **Muzikale en beeldende expressie.** Van geluiden horen, muziek luisteren, beelden en bewegingen zien en maken naar zingen, dansen, tekenen, schilderen, kleien, kleuren, structuren zien, composities maken, etc.
6. **Morele ontwikkeling en begrijpen van de sociale wereld.** Van voelen dat we van je houden en dat je erbij hoort naar voelen en weten dat je wordt gewaardeerd, nadenken over wat wel en niet mag en waarom, nadenken over wat een 'goed' mens is, nadenken over de verschillen tussen mensen, respecteren van anderen, etc.
7. **Verstandelijke ontwikkeling/denkontwikkeling.** Van doen, ervaren en ontdekken naar steeds meer concrete kennis van de mens en de wereld om je heen, abstracte begrippen, filosofische wijsheden, begrijpen van de fysische wereld – van zandkorrel tot sterrenstelsel – en de levende natuur, begrijpen hoe voorwerpen zich gedragen in allerlei situaties en combinaties met elkaar (bijvoorbeeld het effect van water op papier), de effecten van handelingen op objecten kunnen voorspellen (bijvoorbeeld hoe de bal gaat rollen), vertrouwd raken met allerlei technische en digitale middelen en -toepassingen etc.

8. **Zelfsturing en ondernemingszin.** Van willekeurig exploreren naar bewust voor je spel kiezen. Van weten wat je wilt naar initiatief nemen en stappen zetten om je doel te bereiken. Van met wilskracht iets oppakken, doelen stellen en keuzes maken naar scenario's voor acties verzinnen, afstand kunnen nemen en leren uit ervaring. Van leren omgaan met moeilijkheden en obstakels naar problemen oplossen.

Bijlage 2.

Overzicht formulieren pedagogisch werkplan

De ingevulde formulieren uit deze bijlage zijn een integraal onderdeel van dit pedagogisch werkplan.

- Formulier overzicht professionals in opleiding, stagiairs en vrijwilligers
- Formulier digitaal via Konnect
- Formulier groepsplan of themaplanning VE
- Formulier evaluatie groepsplan of themaplanning VE
- Formulier beschrijving rollen pedagogisch beleidsadviseur, beleidsmedewerker en pedagogisch coach
- Formulier overzicht jaarlijkse coaching en opleiding VE
- Formulier overzicht jaarlijkse coaching en opleiding regulier
- Formulier adviesaanvraag OC pedagogisch werkplan

Bijlage 3.

Begrippenlijst

VE

VE staat voor Voorschoolse Educatie en is onderdeel van het onderwijsachterstandenbeleid. Het doel is om peuters met een mogelijke (taal)achterstand, ook wel 'doelgroepkinderen' genoemd, beter voor te bereiden op de basisschool.

LRK-nummer

Unieke registratienummer voor iedere kinderopvanglocatie. Dit nummer is opgenomen in het Landelijke Register Kinderopvang.

Beroepskracht-kindratio (BKR)

De verhouding tussen het aantal beroepskrachten en het aantal kinderen in de groep.

Bijlage 4.

Gebruikte literatuur

Boonstra, M. & IJ. Jepma (2016). *Lerenderwijs. Samenwerken aan pedagogische kwaliteit in de kinderopvang*, Springer Media B.V.

Fukkink, R., redactie (2017). *Pedagogisch curriculum voor het jonge kind in de kinderopvang*. BKK. Bohn Stafleu van Loghum, Houten.

GGD GHOR Nederland & Nederlands Jeugdinstituut (NJI), *Veldinstrument observatie pedagogische praktijk kindercentra en peuterspeelzalen december, 2014* Utrecht.

Hoex, J., (2010). *Een solide basis voor positief jeugdbeleid*. Nederlands Jeugdinstituut.

ISSA, VBJK, Mutant (2016) *Europees kader voor kwaliteit (*Nederlandse samenvatting) - European Quality Framework ECEC/ EQF*.

Keulen, van, A., Leseman, P., Wanningen, K. & Kool, C. (2015). *Kwaliteitskader voor educatie van het jonge kind*. Nuvoorlater.nl

Keulen, A. van & E. Singer (2012), *Samen verschillend. Pedagogisch kader diversiteit in kindercentra 0-13 jaar*. Reed Business, Amsterdam.

Laevers, F., Silkens, K., & Declercq, B. (2020). *Ervaringsgericht werken in de voorschoolse kinderopvang*. Lannoo.

Laevers, F., Buyse, E., Daems, M. Declercq, B. (2016). *Welbevinden en Betrokkenheid als toetsstenen voor kwaliteit in de kinderopvang* (Uitgave kennisdossier kinderopvang BKK). Utrecht: BKK.

Landelijk Pedagogenplatform Kindercentra (2017). *Bouwstenen voor een pedagogisch kwaliteitskader Kinderopvang*.

Leseman, P., Veen, A. redactie (2016). *Ontwikkeling van kinderen en relatie met kwaliteit voorschoolse instellingen. Resultaten uit het pre-COOL cohortonderzoek*. Kohnstamm Instituut.

Nederlands Consortium Kinderopvang Onderzoek. (2009). *De NCKO kwaliteitsmonitor*. SWP.

Nederlands Consortium Kinderopvang Onderzoek. (2012). *De kwaliteitsmonitor BSO*. SWP Amsterdam.

Riksen -Walraven, M. (2000). *Tijd voor kwaliteit in de kinderopvang*. Vossiuspers AUP, Amsterdam.

Schreuder, L., M. Boogaard, R. Fukkink & J. Hoex (2011), *Pedagogisch kader kindercentra 4-13 jaar*. Reed Business, Amsterdam.

Singer, E., & De Haan, D. (2021). *Speels, liefdevol en vakkundig*. SWP.

Singer, E. & L. Kleerekoper (2009), *Pedagogisch kader kindercentra 0-4 jaar*. Elsevier gezondheidszorg, Maarssen.

Singer, E., Van Keulen, A., Saiz, A. B., & Roetman, A. (2012). *Samen verschillend*. Reed Business Education.

Strik, A., Schoemaker, J., (2018) *Interactievaardigheden. Een kindvriendelijke benadering*. Bon Stafleu van Loghum, Houten.

